

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 323.17

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/04>

Андріян В.І.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Громадська Н.А.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Малікіна О.А.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК НАПРЯМОК ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розкривається зміст поняття «політика пам'яті» та визначається її сутність як напряму публічної політики. Наголошено, що політика пам'яті є цілеспрямованою діяльністю держави щодо формування офіційної версії національної історії та поширення й затвердження її у суспільстві як домінуючої з урахуванням механізмів зворотного зв'язку. В сучасних умовах пам'ять виступає ресурсом суспільного діалогу, який забезпечує конструювання взаємодії та багатосторонню комунікацію різних груп і верств населення, пошуки можливостей порозуміння і примирення. Виділяються фактори актуалізації політики пам'яті на сучасному етапі. Вказано, що сьогодні трансформація публічного простору сучасних держав та їх суспільств у бік все більшої відкритості та взаємозалежності поставила національні держави перед необхідністю вирішити проблему захисту своєї колективної пам'яті та історичного минулого. Визначаються основні режими перебігу політики пам'яті та інструменти її реалізації: організацію інститутів національної пам'яті та установ, схожих з ними за функціями та принципом організації; створення спеціальних музеїв; прийняття законів, спрямованих на закріплення того чи іншого трактування історичних подій, запровадження кримінальної відповідальності за їх порушення; використання фінансових важелів тощо. Особливого значення вказані інструменти набувають за умов постмодерних перетворень, перехідного суспільства, що безпосередньо торкаються і функціонування політичної системи. Аналізуються особливості політики пам'яті на сучасному етапі. Наголошено, що через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перепитій минулого.

Ключові слова: пам'ять, політика пам'яті, публічна політика, історична політика, мнемонічні актори.

Постановка проблеми. Ставлення до минулого та його інтерпретація займають важливе місце в житті будь-якого суспільства та держави. Під час політичних та економічних трансформацій політика пам'яті або історична політика постає одним із головних напрямів публічної політики сучасної держави. Саме політика пам'яті здійснює обґрунтування права націй на існування й визначає її межі, а також сприяє легітимації правлячої еліти й політичного режиму. Діяльність держав щодо створення прийнятних версій національної історії, визначення правомірності тих або інших історич-

них концепцій, шкіл і напрямів, методів та джерел набула особливої актуальності в ХХ ст. у зв'язку із розпадом СРСР. Деякі дослідники називають вказаний період третьою хвилею memory studies, тобто певним міждисциплінарним напрямом досліджень в центрі котрих перебуває історична свідомість, колективна пам'ять окремих соціальних груп, націй тощо; своєрідним механізмом формування та передачі уявлень щодо минулого, «бачення історії», як сучасної так й історії різних часів та народів. Феномен історичної пам'яті є притаманним для плюралістичних суспільств

та описується за допомогою таких дефініцій як «історія», «історична пам'ять», де одним із центральних понять є поняття «пам'ять». Варто вказати, що на сьогодні існує близько 300 визначень поняття «політики пам'яті», здійснено виділення різних типів, в тому числі колективної пам'яті, яка характеризується як «традиція або історична свідомість» [12, р. 40–41]. Вказане призводить до ще більшого ускладнення пояснення поняття та змісту політики пам'яті. Однак, варто погодитися, що пам'ять – є своєрідним способом конструювання людьми власного минулого й репрезентація його за допомогою медіа пам'яті, представленої книгами, фільмами, пам'ятниками, церемоніями, ЗМІ тощо. Політика пам'яті як напрямок публічної політики можемо визначити в якості цілеспрямованої діяльності держави щодо формування офіційної версії національної історії, поширення й затвердження її у суспільстві як домінуючої з врахуванням відповідних механізмів зворотного взаємозв'язку. На сьогодні трансформаційні процеси в більшості суспільств та держав, що спонукають встановлення все більшої відкритості та взаємозалежності, ставлять національні держави перед проблемою посилювати захист власної колективної пам'яті та історичного минулого й стали одним із основних факторів перетворення останніх на активних суб'єктів політики пам'яті. Можемо стверджувати, що сьогодні історія та політика стають дедалі ближчими незважаючи на те, що національні держави намагаються уникати політизації історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питанням політики пам'яті присвятили свої праці А. Киридон, І. Богінська, С. Полтавець та інші дослідники. Саме на основі теоретичних розробок вказаних учених та загальних наукових підходів варто розкрити деякі концептуальні положення, що стосуються політики пам'яті.

Мета статті – проаналізувати особливості поняття та змісту «політики пам'яті» як напряму публічної політики сучасної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Популярність та посилення наукового інтересу до питань формування позитивного образу минулого припадає на 60–70-ті рр. ХХ ст. внаслідок посилення критики існуючих ідеологій та інтерпретації минулого виключно в негативному світлі. Такі події призвели до підвищення уваги щодо питань колективної свідомості та колективної пам'яті, які починають трактувати в межах парадигми «соціального уявного», «уявного співтовариства» тощо.

В ХХІ ст. ідею щодо історичної політики було підхоплено істориками країн пострадянського простору. Зокрема, польськими дослідниками було висунуто тезу про необхідність утвердження «здорового патріотизму» й протистояння «спотворенням» польської історії як всередині країни так й поза її межами. В подальшому прийоми та методи історичної політики стали широко використовуватися в інших країнах, таких як Угорщина, Литва, Латвія, Естонія тощо. До вказаних процесів почали активно залучатися державні органи, оскільки політика пам'яті є важливим інструментом держави щодо підвищення свідомості своїх громадян й надання їм можливості самим природним чином усвідомлювати, що є добрим, а що є поганим й стимулювати формування відповідного базового набору цінностей. Як результат, зовсім скоро державні органи перетворилися на головних суб'єктів *memory studies*, котрі формують та передають уявлення щодо минулого, «бачення історії» різних епох та цивілізацій. Вказані процеси призвели до ще більшого поширення та активізації досліджень над політикою пам'яті, що також було обумовлено:

- відсутністю сформованих громадських механізмів регулювання процесів вироблення образів минулого;

- наявністю певних культурних та етнічних розколів або дистанцій в суспільстві [3; 9].

Варто вказати, що потреба проведення ефективної політики пам'яті може також бути спровокована й певними зовнішніми факторами, зокрема «війнами пам'яті». Наприклад, це спроба фальсифікації або ревізії історичного минулого певного народу чи території, з метою встановлення контролю й формування *failed state* (тобто формування образу неспроможної держави, яка нездатна забезпечити реалізацію основних функцій держави-нації в сучасній системі міжнародних взаємовідносин, здійснювати владу на власній території, контролювати державні кордони) [10, р. 4–5]. Варто вказати, що ще за радянських часів політика пам'яті щодо значущих історичних подій українського народу, як Голодомор, антиукраїнських репресій та боротьби за незалежність, передбачали викривлення чи взагалі заперечення реальності таких подій. Всі зусилля було спрямовано на трактування історії в інтересах комуністичної партії та пропаганди «братніх та дружніх народів» Радянського Союзу, між якими зараз відбувається війна.

На сьогодні участь держави або суспільства в процесах формування та реалізації історичної

політики висвітлюється в науковій літературі за допомогою таких дефініцій, як «режим пам'яті», «мнемонічні актори» тощо. Офіційний «режим пам'яті» передбачає активну участь держави й політичної спільноти в процесах його формування й функціонування. До категорії «мнемонічних акторів» відносяться ті політичні сили, котрі організовуються для змагання за державну владу й утримання її у своїх руках протягом тривалого часу. На вибір акторами «режиму пам'яті» суттєво впливають структурні (інституційні) та культурні (історичні) умови, представлені особливостями політичного режиму, можливостями його трансформації й сформованої партійної системи, залученістю акторів до структур політичного режиму, етнокультурними та лінгвістичними відмінностями, необхідністю здійснення вибору самими політичними акторами тощо [13, р. 32–33]. Для більшості пострадянських країн є характерним роздроблення режиму пам'яті, в якому істотна роль належить «войовничим акторам». Наявність вказаного режиму стимулює зростання політичної поляризації й дестабілізації суспільства та держави.

Варто вказати, що в межах здійснення аналізу особливостей політики пам'яті, окремий інтерес становлять інструменти її реалізації, представлені:

- організацією відповідних інститутів національної пам'яті й установ, котрі є схожими з ними за основними функціями й принципами організації;
- створенням спеціальних музеїв;
- прийняттям законів, спрямованих на закріплення того або іншого трактування історичних подій, запровадження кримінальної відповідальності за їхнє порушення;
- використанням відповідних фінансових важелів;
- поширенням в ЗМІ інтерпретацій необхідних історичних подій;
- особливостями формування та реалізації освітньої політики;
- впливом на символічну сферу (створенням та просуванням цілої низки історичних особливостей минулого, заснуванням пам'ятних та символічних дат, акцентування уваги на певних історичних особистостях, проведенням пам'ятних акцій, використанням державної та національної символіки тощо) [3].

Вказані засоби й методи досить активно використовуються багатьма європейськими державами. Показовим в цьому сенсі є польський

досвід. Зокрема, в Польщі було створено Інститут національної пам'яті та Музей Варшавського повстання. В нашій державі було прийнято Закон України № 376-V від 28 листопада 2006 року «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» [5] й почав функціонувати Український інститут національної пам'яті. Діяльність вказаних установ здебільшого оцінюється позитивно, хоча є й ті, які звинувачують установи у фальсифікації історії, здійснення політики люстрації.

На сьогодні «війна пам'яті» здебільшого розгортається навколо однієї з найбільш сторінок європейських народів – Другої світової війни. Зокрема, Європарламентом було прийнято резолюцію «Про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи» (2019/2819(RSP)), в якій зроблено спробу нормативно закріпити той факт, що СРСР також є відповідальним за розв'язання агресивної війни [9]. Варто вказати, що прийнята резолюція була досить схвально прийнята в країнах Балтії, які наголошували на «радянській окупації» та намагалися відновити втрачену державність та «ідеологічну деколонізацію» [11, р. 655]. Натомість Росія та Білорусь вдалися до включення «офіційного режиму пам'яті» [2, с. 91], сприймаючи резолюцію як виклик для збереження радянського міфу про війну, що був покладений в основу ідентичності сучасної Росії. Крім того, прийняття вказаної резолюції ставило під сумнів статус Росії як одного із головних архітекторів світового порядку та його легітимізацію [1, с. 108]. Варто наголосити, в Україні дуже багато питань підпадає під «війну пам'яті» та необхідності встановлення «офіційного режиму пам'яті» – вже згадувана Друга світова війна, питання Криму та мови, навіть питання щодо українського борщу й те вийшло на публічну політичну арену. Взагалі на сьогодні російська пропаганда, в умовах війни, лавиною продукує різноманітні історичні міфи. За такої ситуації доречно говорити не про засоби боротьби з пропагандою та дезінформацією, а про повне розвінчання таких продукованих міфів за допомогою неспростованих загальноприйнятих історичних фактів.

Серед інструментів реалізації політики пам'яті в Україні активно формується та реалізується відповідна нормативно-правова база. Варто вказати, що активні дії у цьому напрямку розпочалися в Україні лише у 2006 році з прийняттям вже згаданого нами Закону України № 376-V від 28 листопада 2006 р. «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» [5], а 2008 році у Києві було відкрито Національний музей Голо-

домору-Геноциду. В подальшому було прийнято такі нормативно-правові акти, як: Закон України № 315-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» [7], Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [6] тощо.

Крім того з метою недопущення переходу суспільства до роздробленого «режиму пам'яті» та зростання політичної поляризації та дестабілізації повинні бути задіяні інструменти символічної політики. Показовим в цьому плані є 2012 рік, коли В. Януковичем було підписано Указ № 604/2012 від 19 жовтня 2012 року «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», відповідно до якого 2015 р. оголошувався «Роком ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [8]. Варто вказати, що в цьому Указі не було жодного слова про Другу світову війну та навіть натяку на те, що війна для частини українців розпочалася ще 1939 р., натомість змістова частина Указу витримана «в традиціях радянських підручників з історії» [4, с. 672–673].

Отже, політика пам'яті завжди використовується в політичній практиці, під час громадських дискусій або соціальних програмах з метою впли-

вати на суспільну свідомість, на уявлення людини про суспільство в якому вона живе. Особливо це є актуальним для політичних еліт, які перебувають при владі, тому що ставлення до минулого використовується для легітимації їхнього перебування при владі та виправдання (за потреби) їхніх дій. На сьогодні можемо говорити про цілу низку суттєвих культурних та структурних передумов, які можуть використовуватися для подальшого розвитку гострого протистояння в суспільстві, зростання політичної поляризації, дестабілізації суспільства та активізації діяльності войовничих «мнемонічних акторів», які прагнуть фальсифікувати історію українського народу. Тим не менш, актуальним для України є активне використання таких інструментів політики пам'яті як освітня політика та робота з цільовими аудиторіями, насамперед, із молоддю, бо «війни пам'яті» орієнтовані значною мірою саме на молоде покоління.

Висновки. Таким чином, особливості політики пам'яті, її функціонального наповнення, параметрів регулювання та практики реалізації цілком залежать від політичних сил, які змінюються з приходом нової влади у суспільстві. Варто запам'ятати, що будь-яке некоректне, необдумане та надмірне використання «політики пам'яті» може призвести до незворотних наслідків для суспільства та держави. Перспективами подальшого дослідження вказаної тематики є аналіз основних механізмів державного регулювання політики пам'яті.

Список літератури:

1. Богінська І. В. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 103–109.
2. Киридон Алла. Про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Н. Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 89–94.
3. Політика пам'яті – дієвий інструмент впливу на зміни в суспільстві? URL: <https://uadim.in.ua/mystectvo-zmin/vypusk03/tprost/fzau8dlv1-poltika-pamyat-dvii-nstrument-vplivu-na> (дата звернення: 10.03.2023)
4. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 667–682.
5. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 50. ст. 504.
6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України № 595-VIII від 14.07.2015 / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 26. ст. 219.
7. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України № 315-VIII від 09.04.2015 рр. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 25. ст. 191.
8. Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» / Президент України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/lawsshow/604/2012> (дата звернення: 09.03.2023)
9. European Parliament URL: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/doc.html> (дата звернення: 09.03.2023)
10. Helman, J., Rattner S. Anarchy Rules: Saving Failed States. *Foring Policy*. 1992–1993. №. 89. Winter. PP. 3–20.

11. Malksoo M. The memory politics of becoming European: The east European subalterns and the collective memory of Europe. *European journal of international relations*. 2009. Vol. 15. № 4. P. 653–680.
12. Tulving, E. Are there 256 different kinds of memory? The foundations of remembering: Essays in honor of Henry L. Roedinger / Ed by J.S. Narnie. N.Y. : Psychology press, 2007. P. 39–52.
13. Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration / Ed. by Bernhard M, Kubik J. Oxford: Oxford University Press, 2014. 326 pp.

Andriiash V.I., Hromadska N.A., Malikina O.A. MEMORY POLICY AS A DIRECTION OF PUBLIC POLICY

The article reveals the meaning of the concept of “memory policy” and defines its essence as a direction of public policy. It is emphasized that the policy of memory is a purposeful activity of the state regarding the formation of an official version of national history and its dissemination and approval in society as dominant, taking into account feedback mechanisms. In modern conditions, memory acts as a resource of social dialogue, which ensures the construction of interaction and multilateral communication of different groups and strata of the population, the search for opportunities for understanding and reconciliation. The factors of updating the memory policy at the current stage are highlighted. It is indicated that today the transformation of the public space of modern states and their societies in the direction of greater openness and interdependence has presented national states with the need to solve the problem of protecting their collective memory and historical past and has become one of the main factors in the transformation of the latter into active political subjects memory. The main regimes of the memory policy and the tools for its implementation are determined: the organization of national memory institutes and institutions similar to them in terms of functions and principles of organization; creation of special museums; adoption of laws aimed at consolidating one or another interpretation of historical events, introduction of criminal liability for their violation; use of financial leverage, etc. These tools become especially important under the conditions of postmodern transformations, transitional society, which directly affect the functioning of the political system. The peculiarities of memory policy at the modern stage are analyzed. It is emphasized that a whole range of political interests can be realized through the implementation of the memory policy – from the consolidation of society on the basis of a common historical past to its complete disintegration based on the hyperbolization of certain questions of the past.

Key words: *memory, politics of memory, public policy, historical policy, mnemonic actors.*